

NÉMETH ZOLTÁN

Maszkok

Álnév és névtelenség az irodalomban

A maszkadással és a maszk viselésével kapcsolatos fogalmak a kulturális metaforák végtelen sokaságát generálják, amelyek átszövik az identitás kérdéseivel kapcsolatos elképzeléseket. Hiszen egyrészt minden maszk megteremtése a szüléssel és a születéssel kapcsolatos: mintegy szűznemzéssel jön létre önmagából egy másik identitás. A világra segített maszk elválik teremtőjétől, s a megkettőződött identitás viszonyrendszerét hozza létre. Vagyis az identitás hasadtsága a maszk identitásának szerves részévé válik, belekomponálódik a róla való tudásba. Másrészt a maszk élettelensége és merevsége a halott arc képzetével szembesíti nézőjét, minden maszk szükségszerűen redukálja is az élő arc vonásait. Az élő arc időbeli változásait a maszk egyetlen időszeletre, egyetlen pillanatra redukálja, s így szükségszerűen tárgyiasítja. Az ősi halotti maszkoktól egészen a modern kori halotti maszkokig a reprodukció kérdése vetődik fel problémaként, a másolat viszonya, illetve létezésének oka az eredetihez viszonyítva.

Arc és maszk közötti viszony egy másik megközelítés szerint a hasonlóság és a különbözőség tengelyén termeli a jelentések egész tömkelegét. A maszk megalkotásának célja éppen ezért lehet a teljes azonosság, illetve a teljes különbözőség elérése is. A teljes *különbözőség* mint cél a megtévesztés, a hamisítás, az identitás elrejtésének kategóriáival kapcsolható össze. A megtévesztés kapcsolatban állhat a kriminalizációval, a maszk sok esetben a bűntény leplezésére szolgál. A maszk felhasználásának másik lehetősége az áruulás, amikor egymással szorosabb viszonyban álló emberek (barát, család)

megettésvetésére szolgál az álarc. A hamisítás, a jogtalan előnyszerzés, a bűn átruházásának több lehetősége kapcsolható azokhoz az esetekhez, amikor a maszk teljesen eltér attól az arctól, amelyet takar. Ennek speciális formája, amikor a maszk létező arcot imitál, s így egy konkrét személyre tolja át a bűnt. Jó példa lehet az arc elfedésének variációira a Fantomas-történetek karaktere, amely éppen a maszkok váltogatásából építi fel saját bűnözői világát.

Az arc és maszk, illetve az általuk reprezentált identitások közötti teljes különbözőség nemcsak a kriminalizációval állhat kapcsolatban, hanem egyrészt a játékkal, másrészt a készen kapott szociokulturális identitástól való megszabadulás, felszabadulás lehetőségeivel is. A karnevalizációról van szó, imitált, kimerevített identitások „maszktáncáról”, amely csak a felszínen tűnik játéknak, valójában a szociokulturális hierarchia orgiasztikus eltörlésének vágya irányítja. A maszk ebből a szempontból vágójáték, a rögzített identitásból való kilépés, felfüggesztés, eltörlés vágyának eszköze. A karneválban eltörölt társadalmi pozíciók és az eltörölt hierarchia nyomán új hatalmi konstrukció jelenik meg – a maszk létrehozása ebből a szempontból az ugrásszerű karrierépítkezés lehetőségeként is funkcionálhat, hiszen az új identitás által mintegy átugorja a hierarchizált társadalmi szinteket. A játék effektusa éppen ezért sok esetben csak a felszínen tűnik az örömelev demonstrálásaként, a legtöbb esetben valódi hatalmi harc részeseként cselezi ki a kulturális vagy irodalmi tér meghatározottságait. Nagyszerű példa erre az a hozzáadott érték, amelyet a recepcióban éppen a maszk jelent a Spiegelmann Laura-, Centauri-, Rosmer János-, Kondor Vilmos-, Petrence Sándor-álnév alatt publikált szövegek esetében.¹

Az arc és maszk közötti *hasonlóság* vagy azonosság egyik jellegzetes esete a halotti maszk, amely az élő arc tökéletes másolataként funkcionálva próbálja a halál tényét semmissé tenni, kicselezni. „Már sok évezreddel ezelőtti sírokban is megfigyelték, hogy a halottak arcát a sírba tétel előtt nedves agyaggal kenték be, amely száradás után maszkká merevedett.”² Az élet és halál közötti átmenet eltörléseként ez a gondolkodás tárgyiasítja a konkrét test és személyiség vonásait (a tökéletes hatás elérése érdekében gyakran ki is festik a maszkot vagy egész bábukat hoznak létre). Az arc megkettőződése, megsokszorozódása és tárgyiasítása ebben az esetben a halhatatlanság ígéretével kecsegtet.

Minden „eredeti” szerzői név végső soron a tökéletes azonosságnak, az arc és a maszk azonosságának a jegyében születik meg, s ebből a kapocsból épül fel a szerzői önreprezentáció. A szerzői név olyan erős azonosítási funkcióval bír, amely felülírja a név alá vont nyelvjáték és szövegalkotási mód különbségeit is. Vagyis a szerzői név úgy homogenizálja az életművet, hogy a név szintjén nem vesz tudomást annak belső változások folyamatairól, különbözőségeiről. A szerzői név ebben az esetben olyan maszkként

funkcionál, amely elfedi az életmű belső hasadásait, repedéseit, különbségeit.

A szerzői név és a maszk teljes azonosságával és különbözőségével egyszerre játszanak el azok a szövegek, amelyek a feloldott álnév kategóriájába sorolhatók. Ebben az esetben két név jelenik meg egyszerre a szöveg mellett: a szerző neve és az álnév is. Minden bizonnyal a szerzői névben rejlő önreprezentációs lehetőség és az álnévhasználatban található identitásjáték együttes, egymást felerősítő hatása a cél, vagyis a névben és maszkban rejlő lehetőségek maximalizálása, optimalizálása. A kortárs magyar irodalomban Parti Nagy Lajos Sárbogárdi Jolánja, Virágos Mihály, Dumpf Endréje stb., Kovács András Ferenc Jack Cole-ja, Lázary René Sándora, Kavafisza stb., Sántha Attila Székely Ártija, Csehy Zoltán Pacificus Maximusa mellett rengeteg önpozicionáló névhasználati eljárást sorolhatunk ide.

Ezek a névjátékok megteremtik az életrajzi szerző nevének valóságos identitása és az álnév fiktív identitása közti különbségtételt, s egyúttal azt a hamis illúziót is, amely szerint mintha bármiféle szerzői név az „eredeti” név pozíciójában lehetne. Az irodalom területére érkezve azonban minden név fiktív lesz, hiszen a szöveg, pontosabban a szöveg fikciójának részeként jelenik meg, s így eloldódik az életrajzi névtől: (ugyanaz) a betűsor önmaga belső hasadtságának tökéletes képévé válik. A fikcionalizált életrajzi név voltaképpen bonyolultabb mindenféle álnévnél, hiszen mintegy a fikció ellenében fikcionalizálja önmagát. Úgy játssza el az eredeti, valóságos név jelentéslehetőségeit, hogy közben rejtett módon, kerülőúton fikcióként, az irodalmi szöveg részeként is megjelenik és hatást gyakorol. Vagyis a név botránya úgy jelenik meg ebben a konstellációban, hogy minden szerzői név álnév is egyúttal.

Azon a területen, amely arc és név azonossága és különbsége között terül el, az álnévként megjelenő nevek világában az álnév a gyávaság, az árulás, a védekezés, a csábítás, a rejtőzködés, a csalás, az elhárítás, a teremtés metaforikus aktusát játssza el. Ez az a terület, ahol egyetlen szóba, a névbe sűrűsödik a lét megannyi bonyolult viszonyrendszere. Itt a létezés jelenségei a név jelentéseiként értelmeződnek.

Óriási kiterjedésű (szöveg)terület ez egyébként: az álnév és a névtelenség a nyelvi megnyilatkozás hihetetlenül sokféle területén jelenik meg, irányítva és meghatározva a közlés feltételeit. A szerelmeslevél gyakran anonim, esetleg csonkított név vagy álnév alatt íródik (közismert története ennek Katona József K. J. szignóval elküldött szerelmes levele Széppataki Róának, amelyet a fiatal színésznő nem tudott valóságos személyhez kapcsolni). A bűnözők világában szintén rendkívül fontos az álnév szerepe, az okirat-hamisítástól³ kezdve a maffiahálózaton át (a Robert Yugovich⁴ írói álnév éppen fordított irányú folyamat eredménye) egészen a terroristák⁵ vagy éppen a terrorelhárítók⁶ világáig. A politikai életben is gyakori az

álnévhasználat (Lenin, Trockij, Sztálin, Lukács Ferenc⁷, Szálasi Ferenc, Kádár János), a populáris kultúrában (rockzenészek) szintén rendkívül fontos szerepet tölt be, a pornóiparban, a pornószínészek körében pedig szinte általánosnak mondható – az álnévadás⁸ szabályszerűségei mindhárom területen külön vizsgálódást érdemelnének. A tiltott tevékenység és a rejtőzködés nemcsak az irodalom területén vonja maga után az álnévhasználat szükségszerűségét, gondoljunk csak a Banksy néven alkotó és világhírűvé vált graffitiművészre. Az internetes szövegek, honlapok, blogok, kommentek alapvető vonása az álnévhasználat és az anonimitás. A világhálón használt álnevek és a névtelenség etikai kérdéseket is felvet, s a szabad, demokratikus véleménynyilvánítás körül zajló viták keresztüztébe került.⁹ Az álnévhasználat sok esetben egészen más tétek mentén jön létre, például a komolyság látszatát próbálja kelteni, mint annak az újságíró-szerkesztőnek az esetében, „aki saját nevének húszféle variációjával akarta a népes szerzőgárda látszatát kelteni.”¹⁰

Az álnevesség és anonimitás jelenségeinek minden szépirodalmi korszakban vannak általános és egyedi vonásai. A már említett rejtőzködés, a tiltott tevékenységtől és a leleplezéstől való félelem ilyen általános vonás, amely az ókortól egészen napjainkig tetten érhető. Az egyes korszakok azonban rengeteg speciális lehetőséget, az álnévhasználat és a névtelenség korra jellemző egyedi lehetőségeit termelik ki. Wix Györgyné például a 18. századi névtelenséggel foglalkozva jelenti ki: „A század első felében az egyházi szerzők (ferencesek, piaristák, de főképpen jezsuiták) publikálják műveiket anonim halhatatlanságot keresve. Irodalomtörténeti érdekű művek is születnek így: a magyar történelem, a magyar földrajz szerzetesi szemmel és felfogásban ugyan és barokkos latinsággal, ekkortájt szólal meg irodalmi formában. A század végére, negyedik negyedére korlátozódik a másik nagyobb egység: a politikai röpirat-irodalom, amely szükségszerűen anonim, legyen bár felvilágosult szerző jakobinus mondandója, vagy klerikális szemszögű munka. E két, nem csupán mennyisége miatt jelentős csoport között harmadikként — számában igen jelentősen — szerepel az alkalmi költemények, magyar és latin ódák, halotti méltatások stb., stb. serege, amely inkább a méltatott személyre vonatkozó adatai miatt lehet kultúrhistoriái érdekű, mint a feloldandó szerző miatt, de a címléíró könyvtáros számára legalábbis problémát jelent.”¹¹ A középkori irodalomra jellemző anonimitás egészen más tétek, stratégiák és kulturális szokások (kényszerek) mentén jön létre, mint a 18. vagy a 21. századi névtelenség gyakorlata.

A korszakok álnév- és névtelenségpoétikája mellett, azt keresztezve és egyúttal felülírva jelentős eltéréseket találhatunk az egyes anonim vagy maszkos műfajok, szövegtípusok, megszólalásformák tekintetében is. Bartha Judit például a romantika névhasználatának lehetőségeit a filozófiai

műfajok névhasználatának lehetőségeivel veti össze Søren Kierkegaard életművében: „Az álneves vagy névtelen szerzőkkel, szerkesztőkkel, kiadókkal való manipuláció, vagyis a pszeudonimitás és az anonimitás, amely szinte automatikusan maga után vonja a szerzőben rejtőzködő szerzők és a talált kéziratok kínadoboz-szerűen egymásba rakosgatható játékát, kedvelt fogás volt a romantikában. Szívesen alkalmazta szépíróként E. T. A. Hoffmann mellett Jean Paul is, csakúgy, mint Horace Walpole, Edgar Allen Poe, Jókai Mór vagy akár Søren Kierkegaard. Kierkegaard, bár a német romantika kritikusaként komoly bírálatnak veti alá a pszeudonim szerzőséget, művei nagyobb részét, jó (poszt)romantikus szerző módjára, álnéven publikálja, s csak kisebbik részét látja el a saját nevével, az előbbieket egy esztétikai, az utóbbiakat pedig egy vallási tervezet részének tekintve. A pszeudonim művek sorát a *Vagy-vagy* (1843) nyitja, a fordulópont az addigi pszeudonimeket mintegy »hivatalosan« leleplező *Lezáró* tudománytalan utóirat (1846), a lezárás pedig az álnévhasználatra külön figyelmeztető, *Anti-Climacus* néven megjelentetett vallásos mű, *A keresztény hit iskolája*(1850), amely a szerzői szándéknak megfelelően már csak formálisan tekinthető pszeudonimnek.”¹²

Minden olyan kutatásnak, amely az irodalmi szöveg meghatározásából indul ki, hogy tehát amikor szöveget értelmezünk, akkor mivel is foglalkozunk, szükségszerűen szembesülnie kell a név problematikus helyével. Olyan kérdések vetődnek fel tudniillik, hogy vajon a szerzői név része-e a szövegnek vagy sem, az értelmezés során megkerülhetetlen-e a név értelmezése, vagy éppen ellenkezőleg, a nevet figyelmen kívül kell hagynunk az irodalmi olvasás során. Az értelmezés- és irodalomelmélet történetiségében több, egymást kizáró megoldást találunk erre a kérdésre: az orosz formalisták például a szerzői név nélküli irodalomtörténet megírására tettek javaslatot, ezzel szemben a mai napig fenntartja magát a szellemtörténeti iskola szerző-, és így névközpontú irodalomtörténet-írás gyakorlata.

A szerzői név ellentmondásos helyzete a posztstrukturalista irodalomelmélet (főleg Michel Foucault és Roland Barthes munkássága) nyomán kapott új megközelítésmódokat. Mint arra Schein Gábor utal, az irodalomelmélet érdeklődése a 60-as évektől kezdve új intenzitással fordult „a szerzői funkciók és a szerzői név felé. E fordulat háttérében az a belátás húzódik meg, hogy a modern irodalmiság egész funkciórendszere nem csekély mértékben a szerzői név tekintélye alá rendelődt. A szerzői névhez jogok, nyilvántartási rendszerek és kultuszok kapcsolódnak, a szerzői név alapozza meg az idézés és az idézhetőség, az utalás és a kanonizáció egész kultúráját. Egyszóval a szerzői név alapozza meg az irodalmi emlékezet és a szöveg hagyomány intézményesülésének folyamatait.”¹³

Az álneves és névtelen irodalom a név problematikájának egyik speciális jelensége. Gulyás Pál a *Magyar írói álnév lexikon* előszavában azt írja,

hogy az „álnevet a humanizmus hozta divatba s azóta annyira elterjedt, hogy J. M. Quérard (...) a mai irodalom területét egy nagy álarcosbálhoz hasonlítja, melynek zenekarát a közönség fizeti.”¹⁴ A francia irodalmár 1844-es véleménye arra utal, hogy az álneves-maszkos irodalom nem csak a posztmodern irodalom jellegzetessége, sőt: az álneves irodalom előzményeit az irodalmiság gyökereinél kell keresnünk. Annál is inkább, mert ahogy Gérard Genette utal rá, a „szerző valódi- vagy álnevének feltüntetése a peritextusban, ami manapság oly szükségesnek és természetesnek tűnik számunkra, nem volt mindig az, amint ezt a névtelenség klasszikus gyakorlata is bizonyítja (...), és ami arra vall, hogy a nyomtatott könyv feltalálása nem tette olyan gyorsan és határozottan kötelezővé a paratextusnak ezt az elemét, mint más elemeket. Még inkább így volt ez az ókori és középkori kéziratok esetében, mivel ezekben úgyszólván egyáltalán nem volt hely olyan dolgok megjelölésére, mint a szerző neve és a mű címe, hacsak nem valami burkolt, vagy inkább bújtatott utalás formájában a szöveg első mondataiban (incipit) vagy az utolsóokban (explicit).”¹⁵ A francia teoretikus arra utal tehát, hogy az irodalom kezdeti korszakaira az anonimitás sokkal inkább volt jellemző, mint az általa onimiának nevezett gyakorlat (tehát a saját névvel ellátott szövegek). Anonim művek továbbá a „folklorirodalom alkotásai, melyeket a szájhagyományozás a szerző neve nélkül őriz meg, minthogy ennek egyénisége is felolvad a kollektivitásban.”¹⁶ Vagyis a népköltészeti alkotások, az irodalom kezdeteit jelző homéroszi eposzok, az ókori vándordalnokok termése is ide sorolható.

Ha abból az álláspontból indulunk ki, hogy „Álnév minden olyan név, mely egészében vagy részeiben eltér az írók törvényes nevéétől, továbbá minden olyan szó, kifejezés, egyes betű, betűcsoport vagy jelvény, melyet az írók polgári vezeték- és utónevük helyett írásaik jelzésére fölhasználnak.”¹⁷, akkor az anonimitást voltaképpen a pszeudonimitás egy speciális alfajaként is tárgyalhatjuk, amikor is a szerző hivatalos neve helyett nem egy másfajta karaktercsoport áll, hanem annak hiánya. Így cselekszik Genette is, amikor a pszeudonimia első eseteként az anonimitást említi, majd további eseteket sorol fel: az apokrifot, a megbeszélt apokrifot, a plágiumot, a megbeszélt plágiumot (ghost-writing), a paratextuális utalások nélkül létrehozott puszta fiktív nevet, illetve a szerzői név helyettesítésére létrehozott fiktív nevet és a vele együtt megalkotott fiktív személyt.¹⁸ Az anonimitás okai között olyan jelenségeket sorolhatunk fel, mint a „társadalmi gőg vagy szerénység”, a politikai-szatirikus írások esetében a félelem és óvatosság, de például egy egész korszakra, a középkorra volt jellemző az, hogy „egyházi és krónikáirói nem tekintették művüket saját szellemi tulajdonuknak”.¹⁹ Talán kevésbé közsismert, hogy John Locke *Levél a vallási türelemről* és *Értekezés a kormányzatról* című dolgozatai, Goethe *Wertherje*, Fazekas Mihály *Lúdas Matyija*,²⁰ Jane Austen első regényei, Walter Scott *Waverley*-je, Montesquieu

A *törvények szelleméről* című munkája, Mary Shelley *Frankenstein, avagy a modern Prométheusz* című regénye, Révai Miklós nem egy, Verseyhy Ferenc tucatnyi verse, Bolyai Farkas két, 1817-ben megjelent drámája is névtelenül jelent meg. Kármán József neve azért esett ki évtizedekre a magyar irodalmi köztudatból, mert az *Urániában* csak névtelenül vagy monogrammal ellátott írások jelentek meg (kivéve Schedius Lajos egyetlen cikkét). Az *Urániában* megjelent hét Csokonai-vers szintén névtelenül látott napvilágot. Madách Imre a Csengery-féle *Pesti Hírlap*ba írott politikai cikkeit is leginkább névtelenül írta. A népdalgyűjtő Kriza János kátéja 1845-ben, illetve mind a hét kiadásban szintén névtelenül jelent meg – vagy az eredeti angol szöveg túlságosan is nagymérvű átdolgozása, vagy a vallási szabadelvűség veszélye miatt.²¹ Karl Marx és Friedrich Engels *A német ideológia* című könyvének első fejezetei szintén név nélkül jelentek meg. Jókai Mór *Az arany ember* című regényéről az első kritika névtelenül jelent meg az *Athenaeum* 1873. január 23-i számában, valószínűleg a főszerkesztő, Beöthy Zsolt tollából. Ipolyi Arnold több történelmi tárgyú cikke szintén névtelenül jelent meg a 19. században. André Gide *Corydon* című esszéje, amelyet az író főművének tartott, s amelyben a pederasztia életforma felsőbbrendűségét próbálja bizonyítani – a könyv első két fejezete 1910-ben, névtelenül jelent meg. Freud Michelangelo *Mózeséről* írt tanulmánya eredetileg szintén névtelenül jelent meg az *Imago* című pszichoanalitikus folyóirat hasábjain 1913-ban. A szélsőjobboldali *Új Nemzedék* gyakran antiszemita Pardon-cikkeinek mindegyike névtelenül jelent meg, köztük Kosztolányi írásaival. A Jékely Zoltán néven született Áprily Lajos első versét 1905-ben névtelenül publikálta. A különféle ponyvaregények, füzetes lányregények anonimitása szintén rendkívül elterjedt gyakorlatnak számít egészen napjainkig. Az internetes közlés egyik legfeltűnőbb jellegzetessége a szinte általánosnak mondható anonimitás.

Az anonimitás mellett az álnév és álneves irodalom különféle, sokszínű változataival is szembesülhetünk az írásbeliség kezdetektől napjainkig. Ahogy a névtelenség esetében sem, úgy a pszeudonimitás értelmezése során sem kerülhetők meg olyan kérdések, mint a történetiség szerepe, az álnév létrejöttében szerepet játszó okok, illetve az álnevek különböző fajtái. Az ókori álneves szövegek egy része egy közismert alkotó, a mester mögé bújt, többnyire ismeretlen szerző, sok esetben tanítvány műve – így jöttek létre a Pseudo-Plutarkhosz, Pseudo-Dionüsziosz, Pseudo-Augustinus stb. típusú álnevek. A humanizmus idején az ún. metonómázia divatját figyelhetjük meg: „az ókori kultúra tiszteletét tükrözték a latinizált névalakok, illetve gyakran az eredeti név görög vagy latin változatai”.²² Néha az ilyen típusú fordítás „szójátékon vagy valóságos rébuszon alapszik”, mint „az angol cikkeknel Kossuth Lajos: Ramway (ram a. m. kos, way a. m. ut!).”²³ A 19. században volt jelentős az ún. pszeudoandronímia, vagyis hogy nőírók gyakran választottak

férfinevet egy olyan korban, amikor a nőktől elvitatták az íráshoz való jogot – példaként George Sand (Armandice-Lucile-Aurore Dupin) vagy George Eliot (Mary Ann Evans) hozható fel. A pseudoginímia ezzel ellentétes álnévadás, vagyis amikor férfiszírók választanak női álnevet – ilyen Esterházy Péter Csokonai Lilije vagy Parti Nagy Lajos Sárbogárdi Jolánja. Jellemző, hogy ez utóbbi eset leggyakrabban egyszeri ötlet, a női nevet rövid időn belül elhagyták, s a férfiszírók nem női álnéven kanonizálódtak.

Az álnévhasználat közismert és ismeretlen példái nélkül a szépirodalmi játéktér és az irodalomtörténeti kézikönyvek egészen más képet mutatnának. Petrovics Sándor Petőfi Sándorként lett világhírű, de az A. B., Andor diák, Becskereki, Borostyán, Dalma, Dömsödi Góliáth Péter, Füstfaragó, Homonnai, Homonnai A. B., Kapanyéli Gereblye Richard, Lanc, Lator György, Nyesi táblabíró/Nyesy Demeter táblabíró, – ő -, Örmfi Vidor/Örmfy Vidor, P., P....., Pönögei Kis Pál, Rónai, Sió, Sólyom Sándor (ál)nevek is ugyanazt a szerzőt takarják. Ziegler Géza Gárdonyi Gézaként tett szert országos hírnévre, de Balatoni, Black William dr., Don Vigole, Egy katolikus, Egy katolikus pap, Figurás Feri, Figurás Géza, g.g., gh.t., Garabonciás diák, Gárdonyi bácsi, Géza bácsi, Göre, Göre Gábor, Ista Pista, Katufrék Fekete Géza Pétör, Mindentudó Gergely bácsi, Mummery Róbert, Nagyapó, Nemeskéry Sándor, Paprika János, Répa Matyi, Somogyi lantos, Tamásffy dr., Yang A. dr., Yang O. I. dr., -yi (ál)nevek is az ő írásait jelölik. Germanus Gyula írói álneve (G. Hajnóczy Rózsa) feleségétől származik, de létezik olyan álnév is, amely mögött két szerző húzódik meg: a Judith Michael szerzői név Judith Barnard és Michael Fain, amerikai házaspár közös álneve. A Patrick Quentin, Q. Patrick és Jonathan Stagge álnevek pedig egy egész csapatot takarnak: Hugh Callingham Wheeler, Richard Wilson Webb, Martha Mott Kelley és Mary Louise White Aswell közös írói álnevei. Samuel Langhorne Clemens Mark Twainként lett világhírű, Agatha Mary Clarissa Miller Agatha Christie-ként, de az író Mary Westmacott néven hat romantikus lányregény szerzője is. Stephen (Edwin) King Richard Bachmann és John Swithen néven is alkotott. Francois Rabelais mindkét regényét, a Pantagruelt (1532) és a Gargantuát (1535) is Alcofribas Nasier álnéven jelentette meg. Az álnevek behálózzák az irodalmi és a művészeti élet egészét, s a legelképezhetőbb önreprezentációs és névadási stratégiákkal, érdekekkel és kényszerekkel találkozunk.²⁴

Jaroslav Hašek valódinévmisztifikátorként mutatkozik meg publikációiban. Több mint száz álnevet használt, ehhez járulnak azok az álnevek, amelyek pusztán kezdőbetűből állnak.²⁵ Ezen túl több írása névtelenül jelent meg, gyakran egy-egy lapban több ilyen írás is szerepel, s gondot okoz annak filológiai azonosítása, ezek közül melyekkel állt szerzői viszonyban. Ezt a bonyodalmat tovább tetézi az a tény, hogy Hašek többször felesége, Jarmila Hašková nevével jelentette meg írásait – aki maga is író, s aki „ráadásul egyik írásában kifejezetten tiltakozik az ellen, hogy nevét pusztán mint

Jaroslav Hašek egyik álnevét fogják fel.”²⁶ Hasonló névmágia figyelhető meg Fernando Pessoa életművében, hiszen a portugál szerző saját nevén kívül nyolcvanhat álnéven és stílusban írt, és minden alteregóhoz külön életrajzot, horoszkópot és aláírást is kitalált.²⁷

J. K. Rowling *Harry Potter*-könyveinek sikertörténetében is szerepe van a névproblémának, hiszen „A könyvre azért került a J. K. Rowling név, mert a kiadó nem volt biztos benne, hogy egy nő író könyvét a fiúk el akarják olvasni.”, illetve „Teljes neve valójában csak Joanne Rowling – a Kathleen, nagyanja nevét csak azért illesztette be, hogy a kiadó két kezdőbetűt tehessen a címlapra a szerző valódi keresztnéve helyett.”²⁸ Legutóbb pedig elsőkönyves nyugalmazott katonai rendőrnek kiadva magát, Robert Galbraith álnéven jelentette meg a *The Cuckoo's Calling (Szól a kakukk)* című krimijét. Az álnév feloldása körüli homály – amely a jól kiszámított marketingfogás vádjától a jogi lépések kezdeményezéséig terjed – jól mutatja, az álnévben rejtőző lehetőségek hihetetlenül bonyolultak, sokrétűek, változatosak: és minden esetben értelmezésre szorulnak. Mert a Lúdvit Garajként anyakönyvezett, s egyszer Lúdvit Garajként, máskor Garaj Lajosként publikáló szerző, vagy a hivatalos okmányaiban Lúdvit Grendelként szereplő, de Grendel Lajosként híressé vált prózaíró esetében név, álnév, szerzői név (kétalakú név, lefordított név stb.) viszonyai egészen más kérdéseket vetnek fel – a kettős identitástól egészen a többségi társadalom nyelvi közegének homogenizáló, asszimiláló, esetleg elnyomó hatalmi viszonyaiig. Hasonló hatalmi viszonyok szólnak bele a névválasztásba azoknak a nőknek az esetében, akik férjük nevén jelennek meg az irodalmi-művészeti életben.

Az álnév formai szempontból gyakran hozható összefüggésbe az életrajzi szerző valódi nevével – van, amikor betűrejtvény formáját ölti: Négyessy – sssy; van, amikor egyszerű anagramma: Voltaire – Arouet L(e) J(eune), Zolnai Béla – Lonvai Ábel; van, amikor palindromként jön létre: Gerő Mór – Öreg Rom, Ady – Yda. Néha szójáték alakját ölti: Márki Sándor – Marquis Jean d’Or; máskor a vezeték- és keresztnév összetételéből jön létre: Beöthy László – Thylas; esetleg felcserélik a vezeték- és keresztnévet: Endrey Gyula – Gyulay Endre.²⁹ Gulyás Pál tekintélyes mennyiségű példát hoz olyan esetekre is, amikor a szerző valódi nevének semmi köze az álnévhez – hanem a szerző származási helyéhez, testi fogyatékoságához, közismert, régi írók nevéhez, irodalmi művek szereplőinek nevéhez. Az ún. appellatívumok típusa „A Kisfaludy-Társaság egy tagja: Toldy Ferenc”³⁰ formula, de a régi, közismert műre történő hivatkozás is gyakori volt a 19. században. Ez utóbbira Jósika Miklósnál találhatunk példát, akinek regényei „1853-ban egymásután jelentek meg: «Eszther», a «Nagyszebeni királybíró» és «A gordausi csomó», mindenik 3-3 kötetben. Az első névtelenül jelent meg, a többin a név helyén ez állott: «Írta az Eszther stb. szerzője».”³¹

A teljes nevek mellett az álnevek állhatnak csupán egy-egy betűből: ezek a kryptonimok, amelyek lehetnek monogramok vagy polygramok, attól függően, hogy egy vagy több betűből állnak, amelyek aztán tovább osztályozhatók attól függően, hogy ezek a vezetéknev vagy keresztnév első, utolsó, közbülső betűjéből vagy más kombinációjából állnak-e össze.³² Példaként Ady Endre álneveit említhetjük: Ady Endre: A, A., (A), (A.), a, a., - a-, (a), (a.), (a. a.), A - - e., (a. -e.), Adibandi, Adieu, Adieu Bandi, Adybandi, AE., A. E., (a# - #e), (a# - #e.), ae., (ae.), a. e., Andi, Anér, A-y, (A-y.), A-y E-e, B., (b), (b.), (-b), -b., -b-, Bandi, Barla, bi., Brown, Csáth, D., -d-, (- d-), DEBRECENI gyulai pál, -dí, DIBAND, Diósady, Dyb., (Dyb), (Dyb.), Dy-bandí, Dyb - Andi, E., - e., (e), (- e), (- e.), Erdne Yda, ERDNEYDA, (f. m.), Ipszilonos, Kálvinista magyar, L., Lellei, Lellei András, L-i., Mindszenty Endre, Múzsafy, Ód, Ódi, - n., Pont, Y, - y.), (y.), (- y.), /- y./, Yda, +.³³ Ady változatos álnévhasználatából kiderül, hogy a legváltozatosabb álneveket és kryptogramokat használta, sőt az összeadás jelét is. Az álnevek bizonyos típusai ugyanis nem betűkből, hanem például számjegyekből állnak – például Bajza József az Athenaeumban a 10., 12., 13., 25., 38., 93., 99., 333., 600. számjegyeket használta. Vörösmarty több lapban a 20., 32., 41., 100., 222. számokat –, sőt ismertek egyéb jegyek is – mint például Arany kettős vonalú plusz jele, Ignotus egymás alatt elhelyezkedő kettős csillaga *A Hétben*, Kozma Andor Dávid-csillaga szintén *A Hétben*, Ambrus Zoltán kérdőjele a *Magyar Hírlapban*, de a négyzet, a kör, a Nap, a Mérleg vagy a Halak jegyére is lehet példákat hozni.³⁴

Az álnév és az álneves szövegek a hamisítás, a falszifikáció (hoax, fake) jelenségével is összefüggésbe hozhatók. Az első irodalmi hamisító Melissa Katsoulis szerint Dionüsziosz sztoikus filozófus volt, aki a negyedik században Szophoklész neve alatt írta *Parthenopaeus* című drámáját,³⁵ amelyet volt tanítója, Heráklidész megszegényítésére használt fel.³⁶ Más szerzők a szintén ókori görög Onomakritoszt emlegetik,³⁷ aki az i. e. 6-5. század fordulóján az „orphikus vallási irányzat tanait foglalta hexameterekbe, a mitikus énekesek, Orpheusz és Muszaiosz költeményei és jóslatai gyanánt adva ki azokat.”³⁸ De említhetjük I. Dionüszosz szürakuszai türannosz-költőt is, akiről tudjuk, hogy „műveinek megalkotásában költő vendégei segítettek.”³⁹

A három korai példa a hamisítások különféle változataira utal, az első esetben a hamisítás célja a bosszú, a második esetben egy misztikus hagyomány igazolása, míg a harmadik eset az ún. irodalmi négerezés – politikailag korrekt kifejezést alkalmazva a névtelen háttéríró, fantomszerző, ghostwriter jelenségére utal. Brian McHale a hamisítások három fajtáját különbözteti meg: az általa használt terminológia – Genuine Hoaxes, Entrapment Hoaxes, Mock Hoaxes⁴⁰ – a valódi hamisítás, a rosszindulatú átverés és a játékos megtévesztés fogalmaival írhatók le. Az első kategória a James MacPherson-féle Ossian-balladától William Ireland Shakespeare-

kéziratain át a fiktív Hitler-naplóig tart, a második csoportba tartoznak például James McAuley és Harold Stewart állítólag egy délután alatt írt hamis avantgarde versei, amellyel az avantgarde irányzatot akarták hiteltelenné tenni.⁴¹ A harmadik csoportba pedig azok a – szerzőséggel folytatott – irodalmi játékok, amelyek a szerzői hang kitágításában érdekeltek – jó példák erre a fiktív japán szerző, Araki Jasusada hirosimai versei, amelyeket minden bizonnyal Kent Johnson írt.⁴² Ebbe a kategóriába sorolható a posztmodern magyar álneves irodalom is – Weöres István Psychéje, Esterházy Péter Csokonai Lilije, Hizsnyai Zoltán Tsúszo Sándora, Parti Nagy Lajos Sárbogárdi Jolánja, Baka István Sztyepan Pehotnija, Kovács András Ferenc Jack Cole-ja, Jász Attila Csendes Tollja...

Ebben a vázlatos kitekintésben nem térhettünk ki az álneves és anonim szerzőség összes kérdésére, célunk leginkább egy-egy elméleti kérdés felvetése, illetve a konkrét névhasználati problémák egyediségének felmutatása volt. Mint látható, a szerzői név által megvalósított lehetőségek – a pseudonimitás és az anonimitás – szinte kimeríthetetlen tárházát jelentik az identitás metamorfózisainak, hiszen az irodalmiság alapvető funkciói közé tartozik a szerzői név törlése és újrafelhasználása. Az utóbbi két évtizedben a magyar irodalomtudományban több olyan alapvető könyv és tanulmány született, amely számára a maszkok, alteregók, heteronimák, álneves megszólalásformák, mögöttes ének, alakmások, hamisított identitások, a szerzői név és identitás játéka alapvetően nem katalógusszerűen, hanem elméleti kérdésként vetődtek fel.⁴³ Ez a szöveg ehhez korpuszhoz próbált további adalékokkal szolgálni.

Jegyzetek

¹ A szomszédos irodalmakban is találkozhatunk az irodalmi misztifikáció és karrierépítés hasonló eseteivel. A cseh irodalomban például az utóbbi évek legnagyobb misztifikációjaként lepleződött le Jan Cempírek, aki egy fiktív 19 éves vietnami írónő, Lan Pham Thi nevéen adott ki könyvet *Fehér ló, sárga sárkány* (*Bílej kůň, žlutej drak*) címmel 2009-ben, s az érzékeny cseh-vietnami együttélés kérdéseit feszegette. A szlovák irodalomban Maxim E. Matkin, Petra Malúchová (Peter Macsovszky) és Anna Snegina (Michal Habaj) tölt be hasonló funkciót. Peter Macsovszky (azaz magyar nyelvű szövegeinek szerzőjeként Macsovszky Péter) sokoldalú misztifikátor: Generator X néven kollektív versgenerátort működtetett más szerzőkkel, publicisztikai írásaiban Marek Lukáč, Andrej Okomín és Attila Tárnoki néven jelenik meg, ezoterikus szövegeit Mantello, Andrej Černický, Tomáš Dubloň és Hassan Simonoff neve alatt jelenteti meg, és Petra Malúchová mellett olyan fiktív identitásokat teremtett még, mint a magyar íróként megjelenő Péter Iványit, a buddhista szerzetes Rimpočhe Sarmungot, Jozef Varnusz és Magistra Aglaja ezoterikus írókat, egy Mrakozrec nevű sámánt, aki a Tátrában él, David Leder zenészt, Michal Garaj képzőművészt, illetve Tono Tehlár prózaíró. Vö. Jaroslav

ŠRANK: *Nesamozrejmá poézia*. Literárne informačné centrum, Bratislava, 2009. 169-170.

² FODOR István: *Ősi halotti maszkok – Ancient burial masks*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2013. 5.

³ „Tizenhat álneve volt annak a bűnözőnek, aki az Olaszországban rá kiszabott börtönbüntetés elöl akart Szerbiába szökni, de a magyar rendőrök elfogták.” <http://www.baon.hu/bacs-kiskun/kek-hirek-bulvar/tizenhat-alneve-volt-nyelvtudasan-bukott-meg-a-bunozo-485860>

⁴ „A Robert Yugovich álnév, méghozzá egy komoly életvédelmi óvintézkedés miatt. A szerző ugyanis éppen többéves börtönbüntetését tölti Magyarországon, mert úgy döntött, kiszáll Európa egyik legjobban működő bünszervezetéből, a hollandiai székhelyű szerb maffiából. Amúgy vajdasági magyar, aki elitkatonai kiképzést kapott, részt vett a jugoszláv háborúban, majd dezertált.” http://hir6.hu/cikk/60431/jotekonysag_a_bortonbol_egy_alapitvany_szamara.

⁵ Az USA-beli Nemzeti Terrorelhárítási Központban (NCTC) fenntartott adatbázisban (TIDE), amelyet a Szövetségi Nyomozó Iroda (FBI) működtet, 540 ezer nevet tartalmazó terroristalista található. „Az 540 ezer név valójában körülbelül 450 ezer embert takar, mert az álnevek és a betűhibák miatt egyesek többször szerepelnek.” <http://www.origo.hu/nagyvilag/20130424-potencialis-terrorista-volt-az-idosebbik-bostoni-robbanto.html>.

⁶ Matt BISSONNETTE, aki a SEAL terrorelhárító elit alakulat tagjaként részt vett az Oszama bin Laden halálával végződött akcióban, Mark Owen álnéven írta meg élményeit, amelyből az USA-ban hatalmas könyvsiker lett. A könyv magyarul is megjelent: Mark OWEN – Kevin MAURER: *A Bin Laden-akció – Így végeztük ki a terrorstavezért*. XXI. Század Kiadó, Budapest, 2012.

⁷ „...a rendőrség politikai osztálya a »nemzetvezető« 1946-os kivégzése után meghamisította Szálasi Ferenc halotti anyakönyvi kivonatát, és Lukács Ferenc néven temették el. Más adatait és kivégzésének dátumát is módosították.” <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=19678>.

⁸ Reisz Manfréd: Nevezd nevén a pornószínészt. http://manna.ro/uzlet/nevezd_neven_a_pornoszineszt_2008_03_17.html.

⁹ „Sabine Leutheusser-Schnarrenberger egyértelműen kiállt az álnevek és az anonim szörfölés mellett. Álláspontja szerint ennek bele kell férnie a jogállamiságba. A politikus szerint mindenkinek joga van ahhoz, hogy anonim módon jelenjen meg a világhálón. »Nagyon sok jó oka van annak, hogy egyes felhasználók miért használnak az interneten álneveket vagy miért szörfölnek névtelenül. Egy esetleges tiltás elsősorban a kisebbségeket, a félelemben élőket és a gyengéket érintené, azokat az embereket, akiknek a legfontosabb az álnevek alkalmazása és akiket a társadalom a leginkább kirekeszt. Köztük vannak a visszaélések áldozatai, a politikai aktivisták, a betegek, a különleges szexuális irányultsággal rendelkező személyek, a gyermekek és a fiatalok. De akár a tanárok is, akik nem hajlandók elfogadni a diákok osztályzásait vagy azok a nők, akik meg akarják védeni magukat az online zaklatásoktól. Ők szintén álneveket használnak« – jelentette ki az igazságügyminiszter.” http://www.sg.hu/cikkek/89164/az_alnevek_hasznalata_mellett_allt_ki_a_nemet_igazsagugyi_miniszter.

¹⁰ SZ. DEBRECZENI Kornélia: *Magyar írói álnév lexikon*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1992. 10.

¹¹ WIX Györgyné: *Egy „XVIII. századi magyar anonim-lexikon” összeállításának problémái.* <http://epa.oszk.hu/01400/01464/00011/pdf/057-064.pdf>

¹² BARTHA Judit: *Nyomozás egy kézirat ürügyén.* Holmi 2013/1. <http://www.holmi.org/2013/01/bartha-judit-nyomozas-egy-kezirat-urugyen-pszeudo-kierkegaard-a-megfordult-vilag>.

¹³ SCHEIN Gábor: *A megtartott név.* Híd, 2010/12. 22.

¹⁴ GULYÁS Pál: *Az írói álnévek.* In uő: *Magyar írói álnév lexikon.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 9.

¹⁵ Gérard GENETTE: *A szerzői név.* Helikon, 1992/3-4. 523.

¹⁶ HOVÁNYI János – ZACHÁR Zsófia: *anonim mű.* In: KIRÁLY István (szerk.): *Világirodalmi lexikon 1.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 341.

¹⁷ GULYÁS, *i. m.* 9.

¹⁸ GENETTE, *i. m.* 529-530.

¹⁹ HOVÁNYI – ZACHÁR, *i. m.* 341.

²⁰ „Az első változata 1804-ben keletkezett, kéziratban hamar elterjedt, és az író tudta nélkül megjelent. 1815-ben a Bécsben tanuló Kerekes Ferenc későbbi debreceni professzor a szerző személyét nem ismerve adta ki névtelenül a Lúdas Matyit. Fazekas levélben tiltakozott a kiadás ellen, a szerző átdolgozta a művet, és a saját neve alatt jelentette meg: 1817-ben Bécsben. Műve előszavában utal a plágiumra.” [http://hu.wikipedia.org/wiki/Lúdas_Maty_\(költemény\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Lúdas_Maty_(költemény)).

²¹ Dr. ERDŐ János: *Egy névtelen káté 1845-ből.* http://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/21804/KM_1975_02-03_129.pdf?sequence=1.

²² HOVÁNYI János – ZACHÁR Zsófia: *álnév.* In: KIRÁLY István (szerk.): *Világirodalmi lexikon 1.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 232.

²³ GULYÁS, *i. m.* 10.

²⁴ Avicenna eredeti neve Abu Ali al-Huszajn ibn Abdullah al Hasszán ibn Ali al-Saih al-Rajsz ibn Szina, Caravaggio eredeti neve Michelangelo Merisi, El Greco eredeti neve Doménikos Theotokópulos, Voltaire eredeti neve François-Marie Arouet, Joseph Conrad eredeti neve József Teodor Konrad Nalęcz Korzeniowski, Anna Andrejevna Ahmatova eredeti neve Anna Andrejevna Gorenkova, Tristan Tzara eredeti neve Samuel Rosenstock, Louis Aragon eredeti neve Louis Andrieux, Molnár Ferenc eredeti neve Neumann Ferenc, Balázs Béla eredeti neve Bauer Herbert, Paul Eluard eredeti neve Eugène Émile-Paul Grindel, Maxim Gorkij eredeti neve Alexej Maximovics Peskov, Virginia Woolf eredeti neve Adeline Virginia Stephen, George Orwell eredeti neve Eric Arthur Blair, Marilyn Monroe eredeti neve Norma Jeane Mortensen, Marguerite Yourcenar eredeti neve Marguerite de Crayencour, Woody Allen eredeti neve Allen Stewart Konigsberg.

²⁵ <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/prirucky/bibliograficke/BJH/SZP.pdf>.

²⁶ Jana PODSKALSKÁ: *Publicista Petr Kovařík: Jaroslav Hašek dodnes budí rozporuplné reakce.* http://www.denik.cz/ostatni_kultura/publicista-petr-kovarik-jaroslav-hasek-dodnes-budi-rozporuplne-reakce-20130430.html.

²⁷ http://hu.wikipedia.org/wiki/Fernando_Pessoa.

²⁸ J. K. Rowling életrajza. <http://starity.hu/sztarok/j-k-rowling/eletrajz/>.

²⁹ Uo. 10-12.

³⁰ Uo. 16.

³¹ Dr. DÉZSI Lajos: *Jósika Miklós, 1794-1865.* <http://mek.oszk.hu/05800/05804/html/05.htm>.

³² GULYÁS, *i. m.* 19.

³³ GULYÁS, *i. m.* 516., SZ. DEBRECZENI, *i. m.* 522.

³⁴ Uo. 501-512.

³⁵ Melissa KATSOUISOVÁ: *Literární mystifikace*. Nakladatelství XYZ, Praha, 2012. 10.

³⁶ MARINOV Iván: *Aki nem ismerte a betűket*. <http://www.urbanlegends.hu/2010/02/aki-nem-ismerte-a-betuket/>

³⁷ Javier MARTÍNEZ: *Onomacritus the Forger, Hipparchus' Scapegoat?* In: Javier MARTÍNEZ (szerk.): *Fakes and forgers of Classical Literature*. Ediciones Clásicas, Madrid, 2011. 217.

³⁸ RITOÓK Zsigmond: *Onomakritosz*. In: KIRÁLY István (szerk.): *Világirodalmi lexikon* 9. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 666.

³⁹ LÁZÁR György: *Dionüsziosz*. In: KIRÁLY István (szerk.): *Világirodalmi lexikon* 2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993. 754.

⁴⁰ Brian MCHALE: "A Poet May Not Exist": *Mock-Hoaxes and the Construction of National Identity*. In: Robert J. GRIFFIN (szerk.): *The Faces of Anonymity: Anonymous and Pseudonymous Publication from the Sixteenth to the Twentieth Century*. New York and Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2003. 233-252.

⁴¹ KATSOUISOVÁ, *i. m.* 10-12.

⁴² Uo. 218.

⁴³ RADNÓTI Sándor: *Hamisítás*. Magvető, Budapest, 1995., D. RÁCZ István: *Költők és maszkok*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1996., Art LOVER: *a.k.a. – Álneves művészek, művészi álnevek*. Orpheusz Kiadó, Budapest, 2006., CSÁNYI Erzsébet (szerk.): *Alteregó. Alakmások – hamismások – heteronimák*. Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2010., POLGÁR Anikó – CSEHY Zoltán: *Mögöttes én-ek. A szereplőra változatai – tipológiai vázlat*. Partitúra, 2009/2. 131-137.

